

Mezinárodní rok biodiverzity – „Pro pestrou přírodu, pro budoucnost“

Biotop - zemědělská krajina

V České republice zemědělská krajina zaujímá více než třetinu rozlohy, a to v různých podobách: od intenzivně obdělávaných polí přes pastviny a louky až po sady a vinice. Je všeobecně známo, že během posledních desetiletí se její tvář změnila k nepoznání. Nedávná historie k ní milosrdná nebyla: kolektivizace a také zcelování pozemků v padesátých letech nahradily pestrou mozaiku políček a remízků jednotvárnými lány polí.

Další intenzifikace zemědělství pak přinesla meliorace a vysušování mokřých luk, nadměrnou pastvu, plošné používání herbicidů, insekticidů a omezení spektra pěstovaných plodin. Vzhledem k těmto změnám u nás i v celé Evropě mizí druhy vázané na zemědělskou krajinu, například ptáci, kteří se zde dříve hojně vyskytovali.

Pro druhovou bohatost krajiny je zásadní, aby byla co nejvíce diverzifikovaná a pestrá, nedocenitelné mohou být i zdánlivě nepatrné změny. Střídání ploch s různými pěstovanými plodinami, rozložení sklizně a seče do různých časových období nebo ponechání květnatých lemů na okrajích polí poskytne potravu pro motýly a další druhy hmyzu a zároveň slouží jako úkryt koroptvím či skřivanům polním. Tam, kde jsou strniště ponechána i přes zimu, se stanou cenným zdrojem potravy například konopkám nebo stehlíkům. Remízky, křoviny a roztroušená zeleň pak lákají tuhýky obecné nebo pěnici vlašskou. Rozumné hospodaření podporuje nejen žádoucí rozmanitost rostlin i živočichů v zemědělské krajině, ale rovněž se zásadně podílí i na udržení vody v krajině.

Zemědělská krajina je krajina utvářená a využívaná člověkem. Stoprocentně pro ni tedy platí: jakou si ji uděláme, takovou ji budeme mít - pestrou, plnou života nebo uniformní a pustou.

Pro měsíc červen byly vybrány dva druhy vázané na zemědělskou krajinu – **koukol polní** a **skřivan polní**.

Koukol polní

(*Agrostemma githago L.*)

Koukol patřil kdysi mezi naše nejznámější polní plevely, pamatuje ho ještě generace současných babiček. S intenzifikací zemědělství však tento druh zaznamenal takový ústup, že ho dnes na polích už téměř nespátříme. Snazší je vypravit se za koukolem do botanických zahrad nebo do skanzenů. Můžeme ho také spatřit v zemích, kde se dosud velmi extenzivně hospodaří. Koukol téměř vyhynul kvůli dokonalému čištění osiva, používání herbicidů a zdokonalování agrotechnických postupů. Jeho odstraňování z polí ovšem mělo svůj význam, protože koukol polní je prudce jedovatý a vyšší příměs semen v obilí v dřívější době způsobovala vážné otravy lidí i dobytka.

Výskyt druhu v minulosti a v současnosti

Koukol polní u nás zdomácněl ještě před začátkem novověku. Pochází z Přední Asie a kdysi se rozšířil téměř do celé Evropy i do severní Afriky. V minulých staletích pronikl také do Severní Ameriky, Austrálie a jižní Afriky.

V Česku rostl kdysi vcelku hojně od nížin až do podhůří, vyskytoval se prakticky po celé republice, vyjma nejvyšších hor. V posledních letech byl ale pozorován na maximálně deseti lokalitách. Koukol je jednoletá bylina, místa výskytu se mohou proto rychle měnit a při změně podmínek rostlina během roku vymizí.

Stručný popis druhu

Koukol patří do čeledi hvozdíkovitých, má přímou, jednoduchou nebo v horní části vidličnatě větvenou lodyhu, je 30–80 cm vysoký, řídce porostlý dlouhými chlupy. Listy jsou vstřícné, čárkovité až úzce podlouhlé. Vrcholové, pětičetné květy mají růžovou nebo nachovou barvu, vzácně i bílou. Kvete obvykle v červnu až červenci, plody jsou vejčité tobolek uzavřené v kalichu se staženými cípy. Zralá semena jsou černá, mají ledvinitý tvar a uvolňují se až s rozdrčením tobolek při mlácení obilí. Mají nejvyšší klíčivost po dozrání, proto se koukolu daří v ozimých plodinách. Rostlina do zimy vytvoří listovou růžici, která dobře přezimuje. Záměna s jinými druhy nehrozí. Koukol se sice trochu podobá ozdobné trvalce kohoutku věncovému, ten má ale zářivě červenofialové květy a celá lodyha je hustě plstnatá, bývá také někdy nazýván „alpský koukol“.

Biotopové nároky druhu

Koukol se dříve nejčastěji vyskytoval v obilovinách, vzácněji ve vikvi, lnu, řepce nebo dalších plodinách. Dnes se s ním velmi ojediněle setkáme na malých soukromých políčkách, při okrajích polních cest, na rumištích, při železničních tratích a na jiných druhotných stanovištích.

Ohrožení a ochrana

Koukol není chráněný, i když patří mezi kriticky ohrožené druhy Červeného seznamu cévnatých rostlin ČR. Současné předpisy ochranu vzácných plevelů zatím neřeší, ale pěstování koukolu se věnují botanické zahrady (např. Pražská botanická zahrada v Tróji) a muzea v přírodě (např. Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm). Agentura ochrany přírody a krajiny eviduje lokality koukolu v nálezové databázi.

Víte, že.....

... koukol můžeme snadno pěstovat i na zahrádce? Ozdobná, velkokvětá forma koukolu, dorůstající výšky až jednoho metru se jmenuje Milas.

Skřivan polní

(*Alauda arvensis* (Linnaeus 1758))

Skřivan polní je i přes svůj vcelku obyčejný a nezajímavý vzhled jedním z našich nejznámějších a také nejoblíbenějších pěvců. Vzhledem k velmi brzkému přiletu na hnízdiště bývá skřivaní píseň první předzvěstí přicházejícího jara. Svým zpěvem, který je velmi typický a často přednášený za letu vysoko na obloze, si skřivan vysloužil hned po slavíkovi titul našeho nejlepšího ptačího zpěváka.

Výskyt druhu v minulosti a současnosti

Skřivan polní je druhem obývajícím téměř celou Evropu, Asii a severní Afriku. Vzhledem k tomu, že je druhem zemědělské krajiny, šířil se v minulosti současně s rozšiřováním zemědělsky obhospodařovaných ploch. Koncem minulého století začala Evropská populace silně ubývat, a to zejména ve většině západní Evropy. V ČR je skřivan polní stále po celém území rozšířeným druhem, velikost hnízdní populace skřivana se v letech 2001–2003 odhadovala na 700 000–1 400 000 párů.

Stručný popis druhu

Vzhledem k biotopu, v němž tento druh žije, je i jeho zbarvení barvě podobné biotopu. Skřivani polní jsou nahnědlí, naspodu bělaví a na prsou nažloutlí s četnými podélnými tmavými čárkami. Peří na temeni je prodloužené, tvořící vztyčitelnou chocholku. Ocas je z vnější strany bíle lemován a je relativně krátký. Skřivan při letu charakteristicky třepotá křídly.

Tento druh je převážně tažný, za mírných zim u nás malý počet skřivanů i přezimuje. Na zimoviště odlétá v říjnu až listopadu a zpět se vrací už v únoru až březnu. Hnízdní období skřivanů probíhá od poloviny března do konce července, kdy do hnízda umístěného v trsu na zemi kladou dvě (někdy i tři) snůšky po 2–5 vejcích. Potravou je na jaře a v létě převážně hmyz a další bezobratlí, na podzim a v zimě pak zejména semena a zelené části rostlin.

Biotopové nároky druhu

Skřivan je původem stepní pták, obývá zejména i stepi kulturní – pole, louky, vřesoviště, úhory a pastviny, ale i imisní holiny nebo výsypky vzniklé po těžbě hnědého uhlí. Vyhýbá se ovšem zcela holým místům, stejně jako hustým či vysokým porostům.

Ohrožení a ochrana

Skřivan polní je v současné době soustavně ubývajícím druhem. K významnému poklesu došlo zejména na území západní Evropy koncem minulého století. Tento pokles se, ač později, projevil i u nás. Pokles početnosti populace úzce souvisí se silnou intenzifikací zemědělství, spojenou s navyšováním zemědělské produkce s pomocí vysokých dávek hnojiv a chemických látek, modernější technologií a vytvářením rozsáhlých monokultur. Na vině je také rozvoj pěstování pro skřivana nevhodných plodin (kukuřice, řepky či slunečnice), které mu díky vysokému vzrůstu znemožňují hnízdění.

Navzdory stálému úbytku není tento druh v ČR zvláště chráněn a není ani uveden v Červeném seznamu ptáků ČR.

Víte, že....

.....nepřetržitý zpěv skřivana během třepotavého letu může trvat až 20 minut? Na jeho konci skřivan klesá z výšky a posledních několik metrů padá z nebe jako kámen k zemi.

Kontakty:

Libuše Vlasáková, odbor mezinárodní ochrany biodiverzity MŽP
tel.: 267 122 372, e-mail: libuse.vlasakova@mzp.cz

Michael Hošek, sekce dokumentace přírody a krajiny AOPK ČR
tel.: 241 082 802, e-mail: michael.hosek@nature.cz

Jarmila Krebsová, tiskové oddělení MŽP
tel.: 267 122 417, email : jarmila.krebsova@mzp.cz

Autoři fotografií:

Biotop – zemědělská krajina: str. 1 - Petr Kostečka

Koukol polní: str. 2 Dana Turoňová; Oldřich Roztočil

*Skřivan polní: str. 3 – skřivan na poli- Petr Šaj www.birdphoto.cz; skřivan v letu - Jaroslav Pražan;
hnízdno - Josef Hlásek; str. 4 - biotop – Václav Zámečník*